

UN DEPOZIT DE MONEDE PROVINCIALE DE LA SUD DE DUNĂRE DESCOPERIT ÎN BASARABIA

Theodor ISVORANU*

Cuvinte-cheie: *depozit monetar, Basarabia, Orhei, monede provinciale, Thracia, Macedonia.*

Keywords: *coin hoard, Bessarabia, Orhei, Provincial coins, Thrace, Macedonia.*

Rezumat: *Autorul prezintă un mic depozit monetar găsit întâmplător în apropierea orașului Orhei, Republica Moldova, conținând emisiuni provinciale din perioada Marcus Aurelius - Filip Arabul ale unor monetării din Thracia și Macedonia. O parte dintre acestea sunt pentru prima dată atestate în această zonă din afara granițelor Imperiului Roman, fiind puțin cunoscute în întreaga regiune a Dunării de Jos, precum cea din Nicopolis ad Mestum. Cel mai probabil, este vorba de un „depozit de pungă”, o sumă mică destinată cheltuielilor curente, constituită undeva în zona sud-balcanică și adusă la nord de limes prin intermediul circulației persoanelor, nu pe căi comerciale.*

Abstract: *The author presents a small coin hoard found near the city of Orhei, Republic of Moldova, containing provincial issues from the Marcus Aurelius - Philippus period, of some mints from Thrace and Macedonia. Some of them are attested for the first time in this area outside the borders of the Roman Empire, being little known in the whole region of the Lower Danube, such as that the one of Nicopolis ad Mestum. Most likely, it is a "purse hoard", a small amount for current expenses, set up somewhere in the South Balkans and brought north of the limes through the movement of people, not by trade.*

Monedele prezentate mai jos au intrat în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” ca descoperiri izolate din perioada interbelică, cu indicația că ar fi provenit din împrejurimile apusene ale orașului Orhei, astăzi municipiu al Republicii Moldova, respectiv din zona localităților Mitoc și Isacova. Făcând parte dintr-un lot mai mare de piese din epoca romană¹, acestea se evidențiază ca lot

* Theodor ISVORANU: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: theodor.isvoranu@gmail.com

¹ Prezentate, inițial doar în parte și ca observații preliminare, în cadrul Simpozioanelor de numismatică de la Chișinău, a se vedea: ISVORANU 2005b, ISVORANU

omogen, din punct de vedere cronologic, al situației geografice a monetărilor emitente și al stării de conservare. Cele nouă piese monetare, ce alcătuiesc un mic depozit, constituie emisiuni ale unor monetații sud-balcanice, unele foarte rar sau deloc atestate până acum în zona pruto-nistreană. Ele reprezintă perioada de vârf a producției monetare provinciale, respectiv a doua jumătate a secolului II și prima jumătate a veacului următor. „Metalul comun” monetizat constă în cupru (5 ex.) și *orichalcum* (4 ex.), predominând piesele de modul mare. Starea de păstrare este destul de precară, principala cauză a deteriorării suprafeței flanurilor fiind expunerea la foc - unele au porțiuni topite - posibil în vechime, la care se adaugă coroziunea.

Confirmând datele succinte de care dispunem privind proveniența monedelor, până în prezent au fost semnalate în literatura de specialitate mai multe situri arheologice de epocă romană în zona Orheiului, indicând o anumită dinamică de locuire și implicit condițiile de difuziune a diferite piese monetare, în scopuri mai mult sau mai puțin economice²: o necropolă de inhumație cu inventar sarmatic a fost descoperită la nord-vest de Mitoc în satul Cișmea, lângă șoseaua Orhei-Bălți³, așezări de tip Sântana de Mureș-Cernjachov sunt atestate la Isacova⁴, precum și, la câțiva kilometri spre sud-est, la Lucășeuca⁵ și Seliște⁶. O altă zonă bogată în astfel de vestigii se află pe cursul inferior al Răutului, în aval de Orhei, mai multe descoperiri monetare provenind din cadrul complexului arheologic de la Orheiul Vechi⁷.

CATALOG (Pl. I)

EPOCA IMPERIULUI ROMAN

Marcus Aurelius (Q. Tullius Maximus), Augusta Traiana (Thracia), anii 163-169.

Av. AV K[AI M] AVPH – AN[ΤΩNEINO]C; bust laureat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. Η[ΓΕ ΤΟΥΛΑ] Μ[ΑΖ]ΙΜΟΥ ΑΥΓ[ΟΥΚΤΗΚ]; în exergă ΤΡΑΙ[ΑΝΗΚ]; poartă de cetate cu intrarea boltită și trei turnuri crenelate, unul central și două dispuse lateral.

Cf. SCHÖNERT-GEISS 1991, p. 56, nr. 11.

1. OR (5 *assaria*); ⚭; 14,89 g; 31 mm; foarte corodată, urme de ardere.

2011. Accesul la materiale și informații despre proveniența acestora le datorăm dr. Eugen Nicolae, căruia îi mulțumim și pe această cale.

² BURSCHE 1993, p. 300; ISVORANU 2015, p. 64.

³ RIKMAN 1975, p. 18, nr. 10.

⁴ RIKMAN 1975, p. 122, nr. 492; HÎNCU 2003, p. 297-298, nr. 58.

⁵ RIKMAN 1975, p. 102-103, nr. 420-421; HÎNCU 2003, p. 302, nr. 69; de aici provin monede izolate din secolul II și un depozit din secolul IV: NUDEL'MAN 1976, p. 53-54, nr. 9, p. 64, nr. 51; NUDEL'MAN 1985, p. 151, nr. 54/1, 56, p. 152, nr. 57/14, 58/2; POPA & CIOBANU 2003, p. 60; ISVORANU 2005a, p. 70.

⁶ NUDEL'MAN 1985, p. 150, nr. 47/1.

⁷ POPA & CIOBANU 2003, p. 62-63; ISVORANU 2005a, p. 67, 69-70.

Septimius Severus, Traianopolis (Thracia), anii 193-211.

Av. ... – CEVHPOC Π; bust laureat, drapat (și cuirasat?), spre dreapta.

Rv. [TPA]IA[NO] – Π – O – ΛEITON; Demetra spre stânga ținând în mână dreaptă ramură, iar cu stânga torță (?) și un fald al veșmântului.

Cf. SCHÖNERT-GEISS 1991, p. 166, nr. 29 (Tyche).

2. OR (2 *assaria*); ⚭; 3,19 g; 20,3 mm; flan subțiat, afectat de ardere.

Caracalla, Nicopolis ad Mestum (Thracia), anii c. 209-211/2.

Av. AVT K M AVPH – ANTONEINOC; bust laureat, spre dreapta.

Rv. OVAΠ NIKOΠOΛE – ΩC ΠPOC ME; în exergă CTΩ. Hygieia în veșmânt lung, spre stânga, ținând patera în mână dreaptă întinsă, se sprijină cu brațul drept de sceptor, pe care este încolăcit șarpele.

Cf. KOMNICK 2003, p. 61, nr. 28, cu altă distribuire a legendei.

3. AE (4 *assaria*); ⚭; 12,14 g; 29,4 mm; suprafața flanului afectată de ardere, parțial topită.

Caracalla, Serdica (Thracia), anii c. 211/2-217.

Av. ... CEV – ANTΩ ...; bust laureat, drapat și cuirasat, văzut din spate, spre dreapta.

Rv. OVAΠIAC – [CEPAI]KHC; personaj masculin în picioare spre dreapta, cu mână dreaptă ridicată, mână stângă la șold, aparent ținând veșmântul.

Cf. RUZICKA 1915, p. 19, nr. 118 (Serapis) sau p. 44, nr. 332-333 (împăratul).

4. OR (4 *assaria*); ⚭; 9,11 g; 27,7 x 25,7 mm; flan subțiat, afectat de ardere.

Severus Alexander, Thessalonic (Macedonia), anii 222-235.

Av. ... CEV AΛEZAN ...; bust laureat, spre dreapta.

Rv. ΘEC ... – NI ...; Nike spre stânga, ținând frunză de palmier și (cabir).

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 422 (alt nominal); pentru 2 *assaria* cf. nr. 419 (Elagabal).

5. AE (2 *assaria*); ↑; 4,75 g; 23,4 mm; flan corodat, afectat de ardere, parțial topit; depunere de zgură.

Severus Alexander, Macedonia (*Kotvov*), anii 222-235.

Av. ... M A CE A ...; bust laureat, drapat (și cuirasat?), spre dreapta.

Rv. [K]JOINON MA[KEΔON]ON B N[EQ]; Alexandru cel Mare călare spre dreapta, ținând sulița îndreptată înaintea (ușor oblic).

Cf. GAEBLER 1935, p. 11, nr. 25 (av.); p. 14, nr. 37 (rv.); Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1355 (rv.).

6. AE (4 *assaria*); ⚭; 10,87 g; 27,1 x 26,1 mm; flan puternic ars, cu depunere masivă de zgură.

Pseudo-autonomă Macedonia (*Kotvov*), perioada domniei lui Gordian III, anii 238-244.

Av. [A]ΛE[ZA]NΔPO[Y]; cap cu blană de leu, spre dreapta; cerc perlat.

Rv. OKOI M[AK]EΔ[ON]ON – B N – EQ; călăreț cuirasat, cu cizme și manta fluturând, în galop spre dreapta, ținând sulița îndreptată înaintea (ușor oblic); sub cal stea (?); cerc perlat.

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1373; o piesă bătută cu aceleași ștanțe la www.acsearch.info, Fritz Rudolf Künker GmbH&Co, ID = 163578, Auktion 83, 17.06.2003, lot 239.

7. AE (4 *assaria*); ⚭; 11,07 g; 26,2 x 22,7 mm; flan fragmentar afectat de ardere, cu depunere de zgură, turtit datorită unei lovituri în muchie.

Pseudo-autonomă Macedonia (Koinon), perioada domniei lui Gordian III, anii 238-244.

Av. [AΛEZ]ANΔPOY; cap cu blană de leu, spre dreapta; dedesubt, fulger; cerc perlat.

Rv. KOINON [M]AKEΔ[ONQN B] NE[Ω] (NE în ligatură); leu cu gura deschisă, în mișcare spre dreapta; deasupra, măciucă cu mânerul spre dreapta; cerc perlat.

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1375.

8. AE (4 *assaria*); ↓; 8,28 g; 26,2 mm; flan puternic ars, cu depunere masivă de zgură.

Filip Arabul, Deultum (Thracia), anii 244-249.

Av. IMP M IVL PHILI[PPVS AVG]; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. COL FL PA – C DEVLΤ; Marsyas spre dreapta, ținând mâna dreaptă ridicată iar pe umărul stâng un burduf cu vin.

Cf. JURUKOVA 1973, nr. 446; Cf. DRAGANOV 2005, nr. 1631-1639.

9. OR (*assarion*); ⚭; 4,34 g; 21,4 x 9,9 mm; corodată, urme de ardere.

Dintre monedele de metal comun din perioada romană, emisiunile provinciale sunt mai puțin reprezentate în Basarabia, în comparație fie doar cu difuziunea celor romane imperiale din bronz sau *orichalcum*. Exceptând unele cazuri în care, neputând fi identificat exact atelierul emitent, au fost repertoriate generic ca monede romane din timpul împăratului a cărui efigie o redau, situația statistică se datorează regimului circulației monedelor grecești și coloniale în epocă, limitată în genere la spațiul roman în care aveau valoare garantată, cu concentrări în teritoriile centrelor emitente. Deși sunt întâlnite uneori și în zonele de influență romană imediat învecinate granițelor Imperiului și punctelor fortificate de pe *limes*-unde serveau mai ales „traficului” transfrontalier-, aparițiile lor în *barbaricum* sunt rarissime. Este și cazul teritoriului istoric al Moldovei de la est de Prut, unde cele mai multe atestări de monede provinciale s-au făcut la sud de valul Leova-Copanca, ce închide zona intermediară dintre *barbaricum* și spațiul controlat vremelnic de autoritatea romană⁸.

Depozitul monetar debutează cu o monedă de flan mare din perioada domniei comune a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (161-169), bătută sub mandatul guvernatorului Q. Tullius Maximus, și se încheie cu un *assarion* de la

⁸ CIOBANU 1997, p. 240-245; POPA & CIOBANU 2003, p. 32-39; o situație deosebită privește descoperirile monetare de pe Insula Șerpilor, numărul mare de monede (peste 110 piese provinciale din secolele I-III) fiind probabil de atribuit nu unei circulații monetare propriu-zise, cât mai degrabă depunerilor rituale în cadrul cultului lui Ahile; BULATOVIĆ 1971; OHOTNIKOV & OSTROVERHOV 1993; POPA & CIOBANU 2003, p. 5, 107-108.

Filip Arabul. El asociază emisiuni ale unor ateliere monetare din Thracia și Macedonia, a căror arie de difuziune avea, în genere, ca limită nordică *limes*-ul dunărean. Nu este surprinzător că o parte dintre monedele descrise mai sus sunt atestate pentru prima dată în spațiul basarabean, structura micului depozit nefiind specifică regiunii Dunării de Jos. Este cazul emisiunilor din Augusta Traiana, Traianopolis, Nicopolis ad Mestum și Serdica (nr. 1-4). Dintre centrele emitente ale Thraciei reprezentate aici, doar cel din Deultum mai fusese atestat, de două piese de 3 *assaria* descoperite izolat la Costești, r. Ialoveni (Macrinus)⁹ și în partea ucraineană la Ostrivne, r. Arcyz, reg. Odesa (Elagabal: Iulia Maesa)¹⁰. Cu deosebire prezența unei emisiuni din Nicopolis ad Mestum, oraș care a bătut monede doar în vremea primilor Severi¹¹, cu circulație locală, restrânsă în general la arealul sud-balcanic, este surprinzătoare și de natură să întărească, la prima vedere, ipoteza unei pătrunderi în formă pre-constituită la sud de Dunăre a micului depozit, marcând deplasarea unor persoane și nu relații comerciale.

Pe de altă parte, emisiunile macedonene sunt sensibil mai bine reprezentate în descoperirile basarabene, toate analogiile provenind din descoperiri izolate. Dacă de la Thessalonic mai era cunoscut un exemplar neprecizat din perioada Antoninilor descoperit la Tyras (Bilgorod-Dnistrovs'kyji, reg. Odesa)¹², monede bătute de *κοινόν*-ul macedonean au fost semnalate în mai multe descoperiri din ultimul deceniu. Celor trei piese din tezaur emise cu efigia lui Severus Alexander (nr. 6) și, sub autoritatea lui Gordian III, cu efigia lui Alexandru cel Mare (nr. 7-8)¹³, li se adaugă alte patru, de la Cartal/Orlivka, r. Ismail, reg. Odesa (Antoninus Pius)¹⁴, Zgurița, r. Drochia (Septimius Severus)¹⁵, Pohoarna, r. Șoldănești¹⁶ și Pohrebea, r. Dubăsari¹⁷ (pseudoautonome, perioada Gordian III-Filip Arabul). Remarcăm o pondere a emisiunilor cu efigia lui Alexandru (spre 60%), din cea mai târzie perioadă a funcționării monetăriei, dar și dispunerea pe hartă a descoperirilor izolate, în raioane situate de-a lungul văii Nistrului (2 ex.) și în cele două centre cu influență romană reprezentate de orașul Tyras la vărsarea Nistrului și fortificația de la Cartal/Orlivka pe *limes*-ul dunărean, sugerând principalele căi de pătrundere în hinterland.

Dacă piesele macedonene izolate reprezintă sau nu redistribuiri ale vreunui lot mai mare sau dacă asocierea celor din micul depozit cu monede din Thracia s-a petrecut totuși în zona de destinație, este dificil de stabilit. Înclinăm totuși a considera că monedele prezentate mai sus nu reprezentau un fragment dintr-o acumulare mai mare ci un banal *depozit de pungă*, un eșantion de mărunțiș destinat tranzacțiilor cotidiene, iar pătrunderea lor (probabil direct dinspre zona vest-

⁹ ISVORANU 2005a, p. 65, nr. 3.

¹⁰ NUDEL'MAN 1985, p. 168, nr. 40.

¹¹ KOMNICK 2003.

¹² POPA & CIOBANU 2003, p. 95, e. 142.

¹³ Toate purtând al doilea titlu de *νεώκορος*, acordat comunității macedonenilor în timpul lui Elagabal și probabil reacordat sub Severus Alexander, eventual însoțit și de dreptul suplimentar de a bate monedă de bronz fără efigia împăratului: HEAD 1911, p. 241.

¹⁴ BOLDUREANU 2011, p. 326, nr. II.2.

¹⁵ BOLDUREANU 2014, p. 363-364, nr. 1 (unde „raionul Ocnița”).

¹⁶ BOLDUREANU 2012, p. 347, 348-349, fig. 1/2.

¹⁷ BOLDUREANU 2014, p. 363.

balcanică, pe cale maritimă sau fluvială, cum arată neasocierea lor cu monede din Moesia Inferior) pare legată strict de circulația unor persoane, eventual în cadrul unei mai vaste deplasări de populații, precum în epoca războiului scythic.

BIBLIOGRAFIE

BOLDUREANU 2011 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice (V)*, Tyragetia s.n. 5/1 (20) (2011), p. 325-331.

BOLDUREANU 2012 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice (VI)*, Tyragetia s.n. 6/1 (21) (2012), p. 347-352.

BOLDUREANU 2014 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor monetare (VIII)*, Tyragetia s.n. 8/1 (23) (2014), p. 363-370.

BULATOVIĆ 1971 – S. A. Bulatovič, *Monetnye nahodki na ostrove Levke*, MASP 7 (1971), p. 212-225.

BURSCHE 1993 – A. Bursche, *Pourquoi les denarii frappés après 194 étaient-ils absents dans le Barbaricum?*, în: G. Moucharte, T. Hackens (dir.), *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisé à l'occasion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles, 8-13 septembre 1991*, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 297-303.

CIOBANU 1997 – L. Ciobanu, *Descoperiri monetare romane în spațiul pruto-nistean*, în: V. Dergaciov (redactor responsabil), *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 1997, p. 234-247.

DRAGANOV 2005 – D. Draganov, *SNG Bulgaria, Bobokov Bros. Collection, Thrace & Moesia Inferior. 1. Deultum*, Ruse, 2005.

GAEBLER 1935 – H. Gaebler, *Die Antiken Münzen von Griechenlands. III. Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin, 1935.

HEAD 1911 – B. V. Head, *Historia Numorum. A manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911.

HÎNCU 2003 – I. Hîncu, *Vetre strămoșești din Republica Moldova*, Chișinău, 2003.

ISVORANU 2005a – Th. Isvoranu, *Monede antice descoperite în Basarabia*, în: E. Nicolae (red. resp.), *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003)*, Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, București, p. 65-73.

ISVORANU 2005b – Th. Isvoranu, *Monede romane descoperite în raionul Orhei*, în *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea Scaunului Arhiepiscopal și Mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de Scaun Patriarhal. Programul și rezumatele comunicărilor*, Chișinău, 20-22 octombrie 2005, p. 9.

ISVORANU 2011 – Th. Isvoranu, *Monede din epoca romană imperială descoperite în Basarabia centrală. Observații asupra unor piese analizate prin fluorescență de raze X*, în *Al XII-lea Simpozion de numismatică. Programul și rezumatele comunicărilor*, Chișinău, 15-17 septembrie 2011, p. 9-10.

ISVORANU 2015 – Th. Isvoranu, *Monedele imperiului roman târziu (294-498 p.Chr.)*, în: A. Boldureanu, E. Nicolae (coord.), *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, p. 58-71.

JURUKOVA 1973 – J. Jurukova, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Deultum*, Berlin, 1973.

KOMNICK 2003 – H. Komnick, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Nicopolis ad Mestum*, Berlin, 2003.

NUDEL'MAN 1976 – A. A. Nudel'man, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976.

NUDEL'MAN 1985 – A. A. Nudel'man, *Očerki istorii monetnogo obraščeniija v Dnestrovsko-Prutskom regione*, Chișinău, 1985.

OHOTNIKOV & OSTROVERHOV 1993 – S. B. Ohotnikov, A. S. Ostroverhov, *Svjatilišče Ahilla na ostrove Levke (Zmeinom)*, Kiev, 1993.

POPA & CIOBANU 2003 – Al. Popa, L. Ciobanu, *Moneda romană în Basarabia (ghid metodic)*, Chişinău, 2003.

RIKMAN 1975 – E. A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kultury*, Chişinău, 1975.

RUZICKA 1915 – L. Ruzicka, *Die Münzen von Serdica*, NZ 48 (1915), p. 1-82.

SNG Cop 1982 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum. II. Thrace and Macedonia*, Copenhagen, 1942-1969/West Milford, 1982.

SCHÖNERT-GEISS – E. Schönert-Geiss, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis*, Berlin, 1991.

Pl. I. Depozitul monetar descoperit lângă Orhei.

Pl. I. *The coin hoard discovered near Orhei.*